

ВИБІР ЯК ОСНОВА ЛЮДСЬКОЇ МОРАЛЬНОСТІ

У статті здійснено науковий аналіз теоретико-методологічних засад вивчення вибору як основи морального становлення особистості; проаналізовано психологічну сутність, зміст, структуру морального вибору.

Стверджується, що моральний вибір детермінований, у першу чергу, актуальними соціальними умовами життєдіяльності особистості й сформованими в неї моральними цінностями, зміст яких визначається наявними потребами й інтересами, що обслуговують самоствердження суб'єкта й надають сенсу його життю.

Моральний вибір являє собою усвідомлене, осмислене, дієве надання переваг в альтернативних умовах загальнолюдським моральним цінностям і завершується добрим вчинком.

Ключові слова: моральний вибір, моральні мотиви, моральні спонуки, моральна мета, моральні цінності, моральна свобода.

The article presents a scientific analysis of the theoretical and methodological foundations of the study of choice as the basis of moral identity formation; psychological analysis of the nature, content and structure of moral choice at all.

It is argued that the moral choice is determined, first of all, the actual social conditions of life personality and existing moral values, the content of which is determined by the needs and interests that serve the self-assertion of the subject and give meaning to his life.

Moral choice is a conscious, meaningful, effective in delivering benefits in alternative terms of universal moral values and ends with a good deed.

Keywords: moral choice, moral motivation, moral purpose, moral values, moral freedom.

Постановка проблеми. У житті кожної людини нерідко виникають ситуації, коли необхідно віддати перевагу певній цінності, прийняти рішення на користь чи на шкоду собі або близьким, здійснити відповідний вчинок. І кожен робить свій вибір, який чогось позбавляє або дає те головне й цінне, що дозволяє визначити та реалізувати свою моральну позицію, яка базується на вільному виборі в процесі протистояння добра й зла. «Вибираючи гідне життя, людина тим самим орієнтує себе на створення таких його умов, які б змогли із часом перетворити людське існування з режиму «виживання» на режим справжнього, творчого життя» [6, с.76].

Проблема морального вибору належить до числа тих, що мають глобальний характер, до того ж її актуальність сьогодні зросла у зв'язку з різким зниженням значущості моральних норм і цінностей, де моральна свобода, переступивши кордон істинної моралі, вульгаризується. Для пошуку джерел моралі люди часто застосовують готову конструкцію аморальної свободи під маскою нової моралі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині не існує загальноприйнятого й чітко визначеного поняття «моральний вибір». Перші згадки про моральний вибір знаходимо у творах античних філософів Сократа й Арістотеля, які, визначаючи сутність моральності людини, указували на те, що добра людина здатна до морального вибору. Стоїки Б.Спіноза, Г.Гегель розуміли свободу

вибору як пізнану необхідність: людина повинна пізнати зовнішню потребу як єдиний можливий варіант, тобто підкоритися необхідності, як камінь, який підкоряється силі тяжіння і завжди падає вниз. «Це є вище самозбереження – стрижень добродетності. Воно приходить тоді, коли людина оволодіває прагнення до пізнання та безсторонність, що звільняє її для визначення себе через саму себе, через заглиблення у власну суть» [9, с.46]. Пізнання необхідності в її різноманітних проявах дуже важливе тому, що людина, яка не знає стану речей, яка перебуває в полоні ілюзій, не може вважатися вільною.

Представники когнітивного підходу Л.Кольберг і Ж.Піаже моральний вибір пов'язують з важливістю раціонального компонента свідомості людини, за допомогою якого регулюється її поведінка відповідно до вимог суспільної моралі. Прибічники психоаналітичного підходу розглядали прагнення особистості дотримуватися моральних норм у ситуації вибору як феномен залежності від інших (батьків, представників попередніх поколінь).

У вітчизняній психології вибір пов'язували з відповідальністю та активністю особистості (К.Абульханова-Славська, М.Савчин); з феноменом суб'єктності (В.Петровський); з поняттям смислу (Д.Леонт'єв). Учені-етики визначають моральний вибір як акт цілеспрямованої і доцільної діяльності (В.Бакштановський), як цілісну якість особистості, що робить значний вплив на розвиток особистості в цілому (В.Зайцев), як найважливіший показник етичної вихованості учнів (Д.Грішин).

Українські вчені вивчають моральний вибір у межах концепцій саморегуляції (М.Боришевський), становлення моральної самосвідомості та особистісних цінностей (І.Бех, Р.Павелків), особистої відповідальності (Т.Титаренко, М.Савчин), психології здійснення вчинку (В.Роменець).

Таким чином, аналіз теоретичних досліджень з проблеми дозволив установити, що моральний вибір – це акт поведінки особистості, який за своєю сутністю є складним етико-психологічним процесом. «У ньому послідовно змінюють один одного такі компоненти: моральні потреби, спонуки, мотиви, наміри, власне вчинок, його результат та оцінка (в тому числі самооцінка). Самооцінка завершує вибір і активізує перші компоненти (моральні потреби) акту вибору в наступній ситуації. Така циклічність забезпечує розвиток всіх компонентів морального вибору» [6, с.111].

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні сутності морального вибору та його складових.

Виклад основного матеріалу. «Моральний вибір – акт моральної активності, що відображає виявлення людиною своєї автономії, самовизначеність, взаємодію із системою цінностей (норми, принципи, ідеали, оціночні уявлення тощо) та способів їх реалізації у вчинках людини та мотивах поведінки» [6, с.123].

Моральний вибір здійснюється тут і тепер – в умовах, які людині не підвладні. Він пов'язаний з прагненням людини до самовизначення щодо самої моралі, у виборі системи цінностей, ціннісних орієнтацій і власній позиції – чи ставати на бік моралі, моральних цінностей або ж поступитися моральними

міркуваннями заради доцільності, практичного успіху, безпосередніх інтересів і вигоди. Досить часто за несприятливих умов людина діє, виходячи з обставин, а не за моральними орієнтирами, фактично відмовляючись від морального вчинку, пливе за течією.

Людина, як суб'єкт морального вибору, не може бути абсолютно незалежною від соціальних умов, у яких вона живе. Із самого дитинства наші батьки й матері вкладають у нас основні людські поняття: що таке добре й що таке погано? Що таке добро й що таке зло? Що таке любов, щирість, вірність, відданість і так далі. За наявності знань про норми поведінки можливий усвідомлений і вмотивований вибір вчинку. На основі відображення людиною об'єктивних відносин відбувається формування внутрішньої позиції особистості, індивідуальних особливостей морального розвитку; удосконалюються моральні потреби, знання, оцінки. «Моральний вибір не має індивідуального характеру, оскільки моральні переконання особистості, її моральні якості формуються у процесі виховання, активної участі у житті суспільства», – наголошував М.Боришевський [2, с.243].

Перед суспільством, яке обмежує особистість від ряду неприпустимих вчинків і дій, на думку М.Фляк, сучасна мораль ставить такі вимоги: 1) панування нашого духу над матеріальними потребами людської природи й безперервне вдосконалення людської духовності та моралі; 2) без правдивої, істинної любові до людей неможливий повний і гармонійний розвиток людини й людської спільноти в цілому; 3) переорієнтація, повернення до первинних морально-етичних начал і безперервного духовно-морального росту; 4) наша мораль повинна бути пов'язана з державою, де ми живемо, з народом, до якого належимо [10, с.36].

Проте слід зауважити, що на моральний вибір особистості впливає не тільки сучасне становище суспільства, а й минуле та майбутнє. Під впливом конкретних історичних умов перебудовується система, ієрархія цінностей і визначається ступінь вибору. Таким чином, моральний вибір являє собою усвідомлене, осмислене, дієве надання переваг в альтернативних умовах (доброгозлого) загальнолюдським моральним цінностям з лінією поведінки, коли особистість вільно й відповідально приймає довільне рішення, завершуючи його добрим вчинком.

Учені, розглядаючи моральний вибір як етап духовного становлення особистості, виділяли такі його складові. Так, К.Абульханова-Славська, В.Роме-нець указували на важливість ініціативи суб'єкта, його самотворення. Д.Леонтьєв, В.Шадриков стверджували, що моральний вибір неможливий без знання та осмислення індивідом етичних норм. К.Ясперс, І.Якіманська складовими морального вибору розглядали компетентність особистості, її інтелектуальний, моральний та естетичний досвід, а Г.Балл, С.Кримський – «самототожність» і свобода «як духовний стан, самовідчуття людини», що вимагає від неї суттєвої внутрішньої роботи для розуміння самої себе, власного внутрішнього «Я».

Теоретичне узагальнення вказаної проблеми дозволяє пов'язати моральний вибір із з'ясуванням таких феноменів, як моральна спонука, моральні цінності та моральна свобода. «Моральна спонука – чуттєва форма, у якій вияв-

ляються мотив і намір до здійснення відповідного вчинку» [6, с.119]. За своєю психологічною природою вона є рушійним імпульсом, емоційно-вольовим спрямуванням, яке визначає відповідні дії людини.

Кожний вибір залежить від тієї мети, що постає перед людиною, соціальною спільністю або суспільством. Діапазон мети, що визначає зміст вибору, досить широкий. Реальна мета завжди включає моральний аспект й обирається людиною самостійно. Не можна вибрати за людину її мету. Так, запропонувати можна, але вона повинна органічно вписуватися у власну поведінку особистості, внутрішньо погоджуватися з нею, давати можливість вільного прийняття рішення. Крім цього, важлива роль належить здатності людини встановити контроль над власними спонуканнями, «які суперечать її моральним переконанням, почуттям і моральному обов'язку» [2].

Вибір мети, мотивів поведінки ставить перед людиною завдання вибору певного типу поведінки. Людина може вибрати різні типи поведінки. Так, тип авантюрної поведінки, нерідко пов'язаний з проявами індивідуалізму, честолюбства, безвідповідальності, прагненням виділитися. Інший тип поведінки характеризується повною відмовою від рішучих дій, тому що людина боїться помилитися. Тоді слід ураховувати, що сама відмова від вибору є однією з форм вибору, до того ж не найкращою. Наступний тип поведінки передбачає наявність загальної основи для самоствердження людини як творчої особистості, коли особистість, діючи в ім'я цінностей, здатна звільнити себе від влади потреб, подолати свою підлеглість їм, стати над ними. Це говорить про повноцінний моральний вибір, твердість моральних позицій особистості, здатність «вийти» за межі безпосередньої необхідності.

Для того щоб вибір вчинку, тобто мети й відповідного її рішення, став моральним, людина має знати всі варіанти можливих дій, завдяки чому зможе визначити найкращий, з її погляду, вибір. Відсутність достатньої інформації для прийняття рішення може підштовхнути людину до необміркованих дій, коли в ім'я обов'язку або ідеалу не враховуються істотні обставини та наслідки власних вчинків.

Істинно вільний вибір може здійснитися лише тоді, коли в людини є орієнтири – цінності, ідеали. Уявлення, цінності, ціннісні орієнтації складають зміст моральної свідомості й реалізуються в моральній активності людини, виражають моральну орієнтованість і ціннісний сенс поведінки.

На відміну від потреб, цінності є стимулами власне людської діяльності, що надають їй свободу та суб'єктивно заданий сенс. У виборі цінностей людина вільна. «Цінності – це частина свідомості індивіда, при цьому та його частина, без якої нема особистості» [7, с.83]. Цінність, як будь-яке матеріальне або ідеальне явище, має значення для людини, заради якого вона докладе зусиль, тобто цінністю є те, заради чого люди живуть, діють, здійснюють вчинки.

Можна виділити два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами й інтересами людини, які обслуговують самоствердження особистості, і цінності, що надають сенсу існування самої людини, які творять і відроджують людину в певній, принципово новій якості. Людина утверджує

свою поведінку, вчинки, свідоме ставлення до норм і принципів моралі, гідність і дієвість своїх мотивів, цілісність моральної свідомості.

На основі тих цінностей, що вже склалися, здійснюється саморегуляція діяльності, яка полягає в здатності людини свідомо вирішувати завдання, що стоять перед нею, здійснювати вільний вибір рішень, утверджувати своїми діями та вчинками ті чи інші соціально-моральні цінності. Реалізація цінностей в цьому разі сприймається індивідом як моральний обов'язок, відхилення від якого корегується механізмом внутрішнього самоконтролю та совістю.

У суспільстві формуються і відтворюються різні системи цінностей, що вимагають від особистості визначитися, зорієнтуватися на деяких з них, ставить її у становище постійного вибору. Власні поняття про моральні цінності індивідуальні й можуть змінюватися із часом. Кожна особистість вносить свої корективи в моральну картину, віддає перевагу тим чи іншим цінностям, що відповідають її уподобанням, інтересам, тобто орієнтація на певні цінності є ставленням людини до звичаїв, традицій, норм, принципів. Як указує Т.Пороховська, «ціннісні орієнтації – це елементи структури свідомості людини, які характеризують змістовий бік її спрямованості. У формі ціннісних орієнтацій у результаті засвоєння ціннісних значень у процесі соціалізації фіксується суттєве, найбільш важливе для людини» [7, с.10].

По суті ціннісні орієнтації – це і є вибір особистістю такого типу поведінки (вчинку), в основі якого лежать певні, з тою чи іншою глибиною усвідомлені (чи взагалі неусвідомлені) цінності.

Свідоме, добровільне визнання пріоритету однієї цінності над іншою говорить про моральну відповідальність особистості. Таким чином, моральний вибір особистістю здійснює відповідально, що дає можливість передбачати наслідки кожного свого вчинку й прагнення запобігти можливому негативному ходу подій. Чим більше свободи морального вибору надає суспільство людині, тим більшу відповідальність покладає на неї. Тобто основою морального вибору, що дає можливість морального самовизначення, є свобода.

Цікавим є визначення моральної свободи українського дослідника В.Малахова, який визначає моральну свободу для людини лише за припущення, що, реалізуючи ті чи інші дії, обираючи певні цілі, цінності, варіанти поведінки, віддаючи перевагу тим або іншим мотивам, хотінням тощо, людська особистість разом з усім цим обирає насамперед саму себе, вільно визначає загальну практичну скерованість свого буття [5]. Моральна свобода – це вільний вибір людиною варіанта її поведінки в конкретній ситуації з усвідомленням вимог моральних норм і принципів та відповідальності за свої дії. Для людини принципово важливо в процесі її самореалізації здійснити свої наміри, цілі, а ще важливіше усвідомити, як ті цілі та наміри співвідносяться із самою особистістю.

С.К'еркегор вважав, що лише право вибору надає можливість індивіду робити своє життя справді прекрасним, врятувати себе й свою душу, знайти мир і спокій. На його думку, «людина лише тоді знаходить справжнє «Я», перестає плисти за течією, коли здійснює свій вибір» [4, с.283].

Свобода людини як суб'єкта, за М.Бердяєвим, полягає в тому, щоб стати особистістю, припинити жити відповідно до зовнішніх принципів і вийти за межі себе, щоб вибирати себе, бути самим собою і нести відповідальність за свій вибір перед самим собою. Учений писав, що «свобода не є легенькою, як гадають її вороги, що зводять на неї наклеп, свобода важка, вона завжди тягар. І люди легко відмовляються від свободи, щоб полегшити собі життя» [1, с.35].

Аналіз психологічної сутності морального вибору дозволяє визначити передумови його здійснення:

1. Здатність оцінювати, тобто додавати цінність різним видам благ і визначати, що для суб'єкта є моральною метою. Кожному з нас від природи необхідно відчувати себе хорошим. Всередині кожної людини є щось на зразок радара, який не дозволяє їй опускатися нижче від установленої для себе планки. Приймаючи рішення в кожній конкретній ситуації, слід зважувати, що менше зло не є добро, а вся суть є лише в тому, яке з негативних рішень завдасть менше втрат суспільству з позицій моральності. Існує також можливість вибору між добром і добром, тобто в такому разі йдеться про різні моральні цінності: вищі й нижчі або рівні за значенням. Здійснюючи моральний вибір, людина свідомо віддає перевагу певній лінії поведінки.

2. Вибір доступний тільки розумній істоті, здатній міркувати про цінності. У ситуації морального вибору людина здійснює вибір не між вторинними цінностями, а між тими, які в її свідомості асоціюються з категоріями добра й зла й відповідними цим категоріям поняттями: порядність або підлість, справедливість чи несправедливість, чуйність або черствість.

3. У ситуації морального вибору завжди існує внутрішнє відчуття, що варто вчинити не так, як мені зараз хочеться, а всупереч цьому. Як виявляється, від «я хочу» до «мені хочеться» велика дистанція. Іноді оточення суб'єкта чекає від нього відмови від того, щоб він чинив так, як йому хочеться. Але якщо людина діє тільки тому, що цього хочуть навколишні, то це ще не моральний вибір, а лише готовність рахуватися з оточенням, що може бути аморальним.

Моральний вибір завжди пов'язаний з відмовою від власних домагань заради того, щоб зберегти моральну гідність. Вона «є потаємною, внутрішньо прихованою здатністю особистості. Голос сумління постає як таїна людської душі, що мало піддається гучному озвученню, він заявляється у самих глибинах ества – у самоті, скеровуючи дії і вчинки «Я» особистості» [3, с.155].

4. Найсприятливіші умови для становлення людської моральності створює суспільство, яке відкриває перед людиною можливість вільного, свідомого поєднання суспільних вимог до особистості з її переконаннями. За таких умов в особистості виникає можливість реалізувати потребу у виявленні моральної свободи, що «... передбачає такий вибір поведінки, який відповідає як суспільним вимогам, так і внутрішнім переконанням індивіда» [2, с.244].

Висновки

Моральний вибір – це не планування окремого майбутнього й не теоретичне уявлення того, як варто діяти в окремих можливих випадках. Моральний вибір – це ситуація, у якій людині доводиться приймати чи не приймати важкі

для себе рішення на благо іншої особистості або у відповідно до своїх поглядів і переконань. Він пов'язаний з умінням людини чекати відкладеної нагороди замість негайного її отримання.

Будучи морально свobodною, здійснюючи моральний вибір, людина реалізує себе як творча особистість, тому й змушена відповідати за свій вибір, свою поведінку. Моральні люди мають більш високий рівень самоконтролю, уміння досягати цілей і керувати своєю моральною волею тому й здатні принести серйозні жертви. Моральність – це не поодинокі жести, а стиль життя.

1. Бердяев Н. А. Дух и реальность / Н. А. Бердяев. – М. : АСТ ; Х. : Фолио, 2003. – 679 с.
2. Боришевський М. Й. Дорога до себе: від основ суб'єктивності до вершин духовності : монографія / М. Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія / І. С. Булах. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
4. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
5. Малахов В. А. Етика : курс лекцій / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 1996. – 304 с.
6. Моральный выбор / под общ. ред. А. И. Титаренко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 344 с.
7. Пороховская Т. И. Ценность и оценка морали / Т. И. Пороховская. – М. : Педагогика, 1988. – 123 с.
8. Савчин М. В. Духовний потенціал людини : монографія / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 508 с.
9. Спіноза Б. Етика / Б. Спіноза ; пер. з лат. Н. А. Іванцова. – С. Пб. : Аста-прес ltd., 1993. – 248 с.
10. Фляк М. М. Моральнісне підґрунтя галицької педагогіки: дис. ... канд. філол. наук / М. М. Фляк. – Л., 2003. – 165 с.

УДК 159.925:159.954

Ярослава Василькевич

ДУХОВНИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОСТІ

У статті подано аналіз духовного аспекту цінності творчості. На основі емпіричного дослідження особливостей мотивації творчої активності студентів отримано результати щодо мотиваційного профілю та структури провідних мотивів творчості. Розглянуто можливості підтримки мотивації творчої активності в умовах професійного навчання.

Ключові слова: креативність, духовність і цінність творчості, мотивація творчої активності, внутрішня та зовнішня мотивація, пізнавальна потреба, прагнення до самоствердження.

In the article analysis of spiritual aspect of value of creation is given. On the basis of empiric research of features of motivation of creative activity of students results are got in relation to a motivational type and structure of leading reasons of creation. Possibilities of support of motivation of creative activity are considered in the conditions of professional studies.

Keywords: creativity, spirituality and value of creation, motivation of creative activity, internal and external motivation, cognitive necessity, aspiration, to self-affirmation.